

УКРАЇНСЬКИЙ РІД І ФОЛЬКЛОРНА КОНЦЕПТОСФЕРА НАЦІЇ

Ярмоленко Н. М.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9082-4799>

*доктор філологічних наук, професор
кафедри української літератури та компаративістики
ІНІ української філології та соціальних комунікацій
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького*

*Бульвар Шевченка, 81 Черкаси, Україна
yarmolenkonm@ukr.net*

У статті реконструйовано базовий фольклорний концепт роду на матеріалі різножанрових текстів усної народної творчості (прислів'я, приказки, календарно- і родинно-обрядові пісні, родинно- та соціально-побутова пісенність). З'ясовано особливості його функціонування та наповнення новими смислами. Структуру фольклорного концепту описано як модель, утворену ядерним словом міфологічного походження - праслов'янським «родъ», на якому базується стержневий концепт «рід» у значенні «родити». Семантичне поле основного концепту обіймає близькі за смислом субконцепти на позначення родоводу, соціальної групи людей, місця народження, національності. Інформаційне поле основного концепту поширюється на віддаленіші від центру дотичні концепти, що додають нових відтінків і асоціацій до основного концепту. Зауважимо, що кожен із названих концептів може існувати незалежно від головного й творити своє семантичне поле. Фольклорний концепт «рід» є одним зі стержневих національних концептів, що визначає концептосферу українців. Заради збереження та передачі цінної інформації він має здатність шифрувати культурні коди у різних жанрах національного фольклору, перформатуючи набір сем, розширюючи або звужуючи своє семантичне та інтерпретаційне поле.

У статті застосовані історико-генетичний, порівняльно-типологічний та структурно-семіотичний методи.

Ключові слова: рід, фольклорний концепт, субконцепти, дотичні концепти, концептосфера, рід,

Обсяг: 1800 знаків без пробілів (250-300 слів).

Ключові слова: 5–10 ключових слів чи словосполучень, жодне з яких не дублює назву статті.

Постановка проблеми. «Нема в світі, як родина» [25, с. 414] - наголошує народна мудрість. Від покоління до покоління українці передавали моральні норми родинного та громадського співжиття. У сімейному колі намагалися знайти відчуття безпеки і захисту, родина закладала основи соціальної поведінки, формувала систему цінностей та моральних переконань. Особливої ваги дослідження неписаних моральних законів українського роду набуває в часи деформації традиційної моделі сім'ї та розшарування суспільства й громади. Вивчення місця і ролі фольклорного концепту «рід» у концептосфері української нації насамперед сприяє популяризації традиційних родинних та сімейних цінностей, а також різносторонньому фаховому і міждисциплінарному розгляду вічних тем української культури як невід'ємної частини європейської. Із цим пов'язана **актуальність** розвідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми сім'ї та родини є одним із ключових питань української фольклористики XIX-XX ст., про що свідчать праці М. Драгоманова, В. Гнатюка, П. Житецького, М. Костомарова, М. Сумцова, І. Франка та ін. У XXI ст. родинна обрядовість українців стала предметом народознавчих досліджень В. Борисенко [1; 2], О. Боряк [3], М. Гримич [5], О. Кондратюк [12, с. 262 – 277] та ін. Етносимволіку сім'ї та родоводу в системі етнокультурних концептів українців вивчав В. Жайворонок [7]. Аксіологічні цінності роду, родини та основні поведінкові ролі подружжя в українській уснословесній творчості з використанням концептуального аналізу висвітлювала Л. Мушкетик [16].

Значну увагу вивченню теорії фольклорних концептів приділила О. Кузьменко, яка з'ясувала термінологічний, понятійний апарат, різносторонньо обґрунтувала продуктивність терміну «фольклорний концепт» [15, с. 1439-1447]. О. Кузьменко запропонувала визначення, послідовність дослідження та п'ятирівневу класифікацію базових фольклорних концептів [14, с. 43-50]. Доцільність вивчення фольклорних

концептів обґрунтовано в статті Ю. Собори, яка визначила найбільш уживані фольклорні концепти та запропонувала розпізнавати концепти у вузькому значенні (в пареміях) і широкому контексті (у структурі пісенної та календарно-обрядової творчості), виражені на рівнях свідомості, світосприйняття, історичних понять, трансформацій, соціальної стратифікації, когнітивного та перцептивного сприйняття [22, с. 40-45]. Концепти української народної творчості стали предметом вивчення Н. Бурлаки, О. Гінди, І. Грищенко, І. Павленко, О. Наумовської, І. Тарасюк, В. Трачук, Л. Копаниці й А. Павлової, та ін. Зауважимо, що фольклорний концепт «рід» важко втиснути у будь-яку з названих класифікацій, що спонукало нас до подальших наукових пошуків.

Рясні наукові праці, присвячені родинним традиціям та дослідженню фольклорних концептів, створюють передумови для вивчення місця і ролі фольклорного концепту роду в концептосфері української нації. Наукові праці засвідчують, що концепт «рід» у концептосфері українців може бути одним із найвагоміших. Існує потреба систематизації та узагальненого опису його структури, вивчення історії формування його семантичного поля, напластування на стержневі формули нових смислів і концептів, що стане доказом продуктивності базових фольклорних концептів та їхньої провідної ролі в національній концептосфері українців. Моделювання та опис концептів можливі завдяки синтагматичному й парадигматичному аналізу текстів, що творять концептуальне поле й відображають колективний досвід етносу.

Постановка завдання. На матеріалах українських усних народних творів різних жанрів реконструювати фольклорний концепт роду; з'ясувати його структурне наповнення та ймовірне семантичне поле; простежити історію становлення і продуктивність концепту «рід» в українській культурі; доказати, що він є одним зі стержневих національних концептів.

Виклад основного матеріалу. Для кожного концепту характерна складна структура (центр або ядро і периферія), багат шаровість та властивість бути ширшим від поняття. «Об'єднуючись, концепти утворюють концептосферу – частину концептосистеми, що позначає певну галузь об'єктивної реальності» [10, с. 392].

Фольклорна концептосфера українців є складовою національно-культурної концептосистеми, яка обіймає сукупність концептів нації.

Свого часу Б. Грінченко зафіксував декілька значень поняття «рід», що, на наш погляд, складають основу для формування окремих концептів. Це «родъ, родственники, фамилія» («Нема в його ні роду-родини»); плем'я, походження («Козацькому роду нема переводу»); порода («Такий уже в їх рід, що вони всі низенькі»), часовий відлік («Не було добра зроду»), доля («На роду написано») тощо [21, с. 20]. Пізніші словникові статті [4, с. 1033] дають змогу визначити цілу «зв'язку» смислів, що входять до інформаційного поля концепту «рід» і можливість виокремити стержневий концепт та окреслити групи субконцептів, що утворюють семантичне поле концепту «рід»:

1. Рід – це форма спільності людей, господарське і соціальне об'єднання кровних родичів (субконцепти «сім'я», «кревність», «батько», «мати», «дід», «баба», «син», «донька», «онуки», «брат», «сестра», тощо). 2. Ряд поколінь, що походять від одного предка (субконцепти «родовід», «рідня», «родина», «порода» тощо). 3. Належність до якої-небудь соціальної групи (субконцепти «свати», «свояки», «сусіди», «громада», «братство», «земляки», «краяни», «односельці», «народ» і т. ін.). 4. «Рід» уживається для визначення географічного місця народження – хто звідки родом (субконцепти «батьківщина», «земля», «край», «село», «Україна» тощо), національності (субконцепти «українці», «плем'я», «свій» і т. ін.).

У процесі історичної динаміки концепт «рід» підпорядковував віддаленіші концепти, які назвемо дотичними до основного. Визначаємо їх, послуговуючись найлаконічнішими текстами фольклору, у яких акумульований великий життєвий досвід багатьох поколінь [24, с. 315], що є дуже важливим для концептуального аналізу. Пареми – це образні афористичні вислови широкого змістового діапазону [24, с. 290], що у стислій ритмічній і образній формі передають універсальний життєвий досвід народу. Приказки і прислів'я з мотивами сім'ї та родини оприявнюють цілу низку дотичних концептів, як, наприклад, «хата», «правда», «сила», «воля» («Всюди добре, але дома такі найліпше» [11, с. 135]; «У своїй хаті своя правда, і сила, і воля» [19, с. 54]); «радість» («Радуйся, мати, йде невістка до хати, добра робуха, а не цокотуха» [19, с. 273]); «щастя»

(«Уродись та й удайсь», «Кому як на роду написано» [25, с. 112]; «З ким щастя, з тим і люди» [19, с. 350]), «доля» («Спи, доню, нехай тобі доля росте» [25, с. 413]; молодятм бажали: «Братіку перепою, перепий щастя й долю» [19, с. 107]) тощо.

Окрім концептів-понять, семантичне поле роду включає дотичні концепти на позначення спорідненості та простору: «свій» і «чужий» («Всьо фayne, але своє найкраще» [11, с. 135]; «Чужих богів шукає, а своїх дома має», «Чужа дитина не своя» [19, с. 348]), «далекі» і «близькі» («Родина – кумового наймита дитина», «Дідового сусіда молотники» [25, с. 415]; «Отець по батьківськи поб'є, по батьківськи й помилує», «Кров не вода: треба оступиться» [25, с. 414]); «гості» («Веселий гість – дому радість», «В готину збирайся, але дома пообідати не забувай» [26, с. 144], «Смутна тота хата, котру гості оминають» [26, с. 146]) та ін. Уважаємо, що вони також дотичні до концептуальної мережі головного концепту «рід».

Висхідними й найближчими до центру є смисли, які вкладаються в поняття «родити» у значенні «народжувати»: «уродженець», «родителі», «родичі», «родючість», «урожай», «зроду» (з народження), «урода» (краса) та ін. Вони утворюють стержень фольклорного концепту «рід», навколо якого групуються інші смисли, що творять субконцепти. Зважаючи на це, концептуальну схему роду можна позначити як кругову модель, утворену основним (ядерним) концептом «рід» у значенні «родити» та нагромадженням інших, ближчих або віддаленіших від центру концептів, що додають нових смислів і асоціацій до основного концепту. Концепти, ближчі до центру, ми означаємо як субконцепти, а віддаленіші – як дотичні концепти. Зауважимо, що сема «рід» має значно ширший спектр значень, багато з яких ми випускаємо, оскільки вони виходять за межі дослідження, хоча і є складовими загальнокультурної концептосистеми.

Ядро концепту «рід». Вихідна форма осьового концепту – праслов'янське «родъ», що, на наш погляд, становить ядро та є прототипом всіх пластів його культурних смислів. Слово «родъ» має індоєвропейське коріння й асоційоване з поняттям кривної родини, родинних і соціальних зв'язків та символікою розмноження, зросту, плодючості. У літописах і фольклорних записах маємо скупі згадки про персонажа слов'янської міфології Рода, який уособлював творця Всесвіту, космос, бога життя, Діда-Ладо, рід і міг бути опікуном та покровителем рідні, врожаю,

приплоду, щастя й хорошої долі. За В. Жайворонком, «Рід = Род – у дохристиянських віруваннях – бог життя, долі, талану, суду-присуду [...], зачинатель усього живого [...], часто згадується у давніх списках богів слов'янського дохристиянського олімпу» [6, с. 500]. Функції цього дохристиянського божества сьогодні навряд чи можна визначити, вони охоплюють траєкторію від духа-господаря обійстя до верховного бога слов'ян, яким його бачать у сучасній неоязичницькій культурі. Для нас міфологічне походження концепту «рід» цікаве не з точки зору дискусій щодо ймовірності чи рефольклоризації дохристиянського бога Рода, а приналежністю до опорних світоглядних концептів, що сягають головної міфологічної опозиції «космос / хаос» як коди «рідний / нерідний», «свій / чужий», «дружній / ворожий». М. Гримич наголошує, що терміну «рід» відповідала біологічна, або кровна, спорідненість, що у традиційному суспільстві була підмурком, на якому трималася вся надбудова родини [5, с. 205].

У рамках дохристиянських родових уявлень складалася культова календарна та родинна обрядовість, яка свідчить про симбіоз мікро- й макросвіту в народній культурі українців. Особливість етнічного світобачення в тому, що картину зовнішнього світу українці структурували через призму родини, коли всесвіт розуміється як двір господаря, а небо – як дім чи терем, у якому «Ясний місяць – сам господар, Яснеє сонце – господинька, Яснії зірки – єго дітки» [8, с. 55]. У фольклорній концептосфері українців небесна і земна родина нероздільні. На дворі пана Івана, який водночас і божество, і господар, росте Райськеє дерево: «А в пана, в пана, в пана Івана, Святий вечор! Стояла яблоня посеред двора, На той яблоні – золотая кора. Золотая кора – то єго жона, А що почечка – то єго долечка, А що віточки – то єго діточки, А що сучочки – то єго синочки» [8, с. 62]. Колядки зображають родину за допомогою космічних, рослинних, тваринних метаморфоз: «Ой не є тото сив соколенько, Але є тото господаренько. Ой не є ж тото сива кунька, Але є ж тото ба й газдиненька. Ой не є ж тото сив ластовлята, Але є ж тото єї дитята» [8, с. 62].

За часів християнства концепт «рід» поповнився новими асоціаціями та культурними смислами. Його значення розширилося завдяки концепту «Бог» («Знає Бог з неба, що кому треба» [11, с. 137]; «У Бога всего повно – є що давати» [11, с. 134].

Християнський Бог асоціюється з батьком-господарем («Бог – батько: як буде нас трімати, то буде й годувати» [25, с. 42]; «Бог батько, государь дядько» [25, с. 42]; «Господь Бог старий господар» [20, с. 21]; «Як у Бога за дверима» [25, с. 111]). Навколо головного християнського концепту як одиниці світосприйняття в українському фольклорі формуються культурні концепти «хвала» («Живи, та Бога хвали», «Благодарить Бога милосердного!», «Життя, як у Христа за пазухою», «Як у батька за пазухою» [25, с. 111]); «віра» («Коли Бог з нами, то хто може бути проти нас?» [20, с. 22], «Богу молиться, а чорту вірує» [26, с.355]); «поміч» («Бог в поміч!»; «Кому Бог допоможе, тот все перемаже» [11, с. 124], «Як тривога – то до Бога, а по тривозі забув о Бозі» [11, с. 122]; «Ще Бог не все роздав, що мав» [11, с. 131]; «За сиротою Бог з калитою» [11, с. 136]); «добро» («Боже, дай добре, та й не довго ждати» [25, с. 43], «Біда тому, хто добра не робить нікому» [26, с.35]); «дружба» («Бог нерівно ділить: жде, щоб самі ділилися» [25, с. 43], «Де дружно, там і хлібно» [26, с. 329]); «гріх» («На кого Бог, на того й люди» [11, с. 125]; «Гріх не допомагати» [26, с. 118], «Коби здорове, а гріхи будуть» [11, с. 123]; «Боже батьку! Прийми гріхи наші в жарти» [25, с. 144]); «прародителі» («Адам зів кисличку, а у нас оскома на зубах» [25, с. 43]; «Ни буде лисий в раю» [11, с. 126]); «взаємодопомога» («Гуртом можна і море загатити» [26, с. 330], «Громада по нитці, та й бідному сорочка» [20, с. 84]); «згода» («Ми з такого роду, що любимо згоду» (варіанти: «любимо свободу», «п'ємо горілку, як воду») [26, с. 279], «Де згода панує, там і горе танцює» [26, с. 334] та інші.

Запроваджений із прийняттям християнства інститут кумівства уводить в поле стержневого концепту «рід» концепти «куми» («Кого люде за люде мають, з тим ся кумають», «Не хочеш страти – не сунься ні в куми, ні в свати» [25, с. 422]); «кум» («На Бога надія і на кума Матвія» [20, с. 20]), «кума» («Багатий шепче з кумою, а бідний з журбою» [20, с. 174]); «хрещеник», «хрещениця» тощо. Народна мудрість наголошує на Божественному походженні родинної та духовної підтримки.

Семантичне поле концепту «рід» досить розгалужене й потужне, воно не має просторових та часових координат. Календарно-обрядова пісенність на зображення роду, родини зберігає напластування дохристиянських та християнських рис світобачення, коли господар виступає й у ролі язичницького божества, і Біблійного

Адама: «Сам господар у дому – як Адам в раю, Господиня у дому – яко бджілка у меду, Малі дітоньки – як оладоньки!» [8, с. 57]. Райськеє дерево в колядках успадковує характеристики індоєвропейського Світового Дерева та водночас є Деревом Роду. Образ Дерева роду в українських колядках та щедрівках зберігає рудиментарні міфологічні мотиви – це «серед моря зелений явір» [8, с. 48], або є побутово-профаним, як «соснонька серед ринонька» [8, с. 63], «наміт білий шовковий», «нова світлонька» тощо. Моделлю космічної родини і світобудови в колядках може слугувати «двір на помості», де гостює свята родина: «Три свічі горіли, три свята сиділи: Найперше свято – святе Рождество, А друге свято – святий Василій, А третє свято – Іван-Хрестіель» [8, с. 80]; або ж церква «З трьома верхами, з трьома вікнами», яку будують волохи-язичники за взірцем космогонічного солярного та лунарного міфу: «В первім віконці — яснее сонце, В другім віконці — ясний місяченько, В третім віконці – яснії зірки» [8, с. 55]. Можна стверджувати, що фольклорний концепт Дерева Роду обіймає сукупність різночасових міфологічних, релігійних та етнічних вірувань і слугує базовою моделлю земної родини та концептуальної картини світу українців. Схематичне зображення родоводу у вигляді дерева чи іншої уніфікованої моделі й дотепер плекає багато українських родин.

У національному фольклорі збереглися мотиви, які можемо означити, як згадки про ритуали «родичання» українців із космосом, природою та людьми на території постійного проживання роду. Це хлібне жертвопринесення, що пізніше замінилося святковим застіллям. Господарю радять готувати ритуальне пригощання – «калачі з ярої пшениці», бо «Будуть до тебе з неба гості. Що перший гостю – ясен місяцю, А другий гостю – ясне сонечко, А третій гостю – дрібен дощ іде» [9, с. 265]. На сакральну гостину до роду сходяться небесні боги-прародителі, зі святом Різдва Христового вітає земна родина та громада чи соціальна спільнота – колядники. У результаті культу пригощання-жертвоприношення «дарує Господь два лани жита», третій пшениці на паляниці, четвертий проса, а п'ятий вівса» [9, с. 266]. Слова «Господь», «господар», «господиня», «господарство» етимологічно споріднені.

Рудиментарні згадки про традицію родичання як культової відправи, що прикликає ріст збіжжя й добробут родини, зафіксовані в родинно-побутовій

пісенності: «Ой випеймо, родиню, Щоб нам жито родило; І житечко, і овес, І зібрався рід увесь!» [23, с. 288]. Пісні родинного життя зберегли мотиви календарних святкових ритуалів, що одночасно були й родинними гуляннями: «Там у саду липа, Під липою вишня, Там моя родина На гуляння вийшла. Ой гуляй, родиню, Не забувай мене, Якая гостина – То й закликай мене» [18, с. 241].

Традиційні ритуальні родинні трапези українців супроводжували календарні чи родинні обряди. До обряду були долучені численні гості – близькі й далекі родичі, свояки, сусіди, вулиця або й уся громада. Продуктивність одного з осінніх календарних обрядів засвідчила С. Терещенкова на початку ХХ ст. На осіннього Симона (1 вересня) на Звенигородщині існував звичай «женити каганця». Вже «зранку починають готуватися до «весілля»: понапікають, понаварують усякої страви, горілки принесуть, і всього в світі приготують, і покличуть гостей – знайомих, родичів, кумів та инче. Засвітять каганця, поставлять на столі, а сами всі сідають за стіл: їдять, п'ють, співають. [...] Це зветься, що «коровай каганцеві печуть». [...] А на другий день до инчої хати запрошують. Туди й каганця переносять, уквітчаного. І так само одгулюють до вечора, ніби-то «каганця вінчають». [...] І так цілий тиждень по всьому селі п'ють, аж одляски йдуть, все село гуде» [13, с. 181]. Свято одруження каганця імітувало родинне свято – весілля та мало практично-утилітарну мету. Цілий тиждень сільська спільнота миром одружувала-ушановувала земний вогонь, оскільки його світло давало змогу продовжити день – працювати рано вдосвіта й пізно ввечері: «Отак було одгуляють тиждень, аж тоді беруться до роботи. Але вже ж роблять! Хіба теперечки так роблять, як тоді робили?!» [13, с. 182]. Уструктуроване чергування важкої гуртової праці та відпочинку для українців було ознакою космічного впорядкування світу на противагу хаосу.

У семантичному полі концепту «рід» образи небесних і земних гостей займають вагоме місце. Упорядкування хаосу й перетворення його в космос в космогонічних міфах відбувається як відцентровий рух із центру до периферії та доцентровий із периферії до центру. Ця модель може бути робочою і як схема наповнення субконцептами та новими смислами семантичного поля осьового концепту. За схемою відцентрового та доцентрового руху в етнічному світобаченні освоюють

чужий невідповідний простір, прилучаючи його до свого, рідного. Слова «гість», «гостина», «гостинець» походять з індоєвропейського «чужинець», «чужоземець». Свята – це час переструктурування й упорядкування простору, час гостини й родичання, освоєння чужого та прилучення його до свого, розширення свого, рідного простору. Гостинність – одна з провідних національних рис українців. Україна й дотепер славиться гостинністю в світі. У народі кажуть: «Смутна тота хата, котру гості оминають» [26, с. 146], або «Добре гостили, ледво пустили» [20, с. 80].

Концептуальна схема роду слугує прообразом численних ритуалів календарного року, що вшановували створення сім'ї, родючість, працю й добробут родини. Досліджуючи генезу народних звичаїв і обрядів українців, В. Петров підкреслював їхнє родинне тло: «Свято Коляди-Вілії – це свято померлих родителів; мавки-нявки-русалки це нерозчленована множинна сукупність померлих родителів-родичів. [...] Культові постаті – чисто родинні й родові, це «діди» і «баби», родителі, предки, праматері, «рожениці й рід» [17, с. 245]. Обрядовими актами за традицією керував голова родини – батько, або ж мати, а виконавцями культу ставали всі родичі. Як бачимо, реконструкція фольклорного концепту на матеріалі широкого спектру усних народних творів різних жанрів дала можливість глибше з'ясувати його семантичне наповнення, отже пропозиція розпізнавати концепти у вузькому значенні (в пареміях) і широкому контексті (у структурі пісенної та календарно-обрядової творчості) навряд чи є продуктивною.

Концепт «рід» неізолюваний, у процесі історичного поступу він, як і інші концепти, «постійно змінюється, при цьому відбувається активізація різних його складників» [10, с. 393]. Етапи культурної активації концепту «рід» відповідають трьом послідовним стадіям формування української родини: на першій домінує рід як плем'я; на другій – значення роду звужується до розуміння великої сім'ї – родини, тобто широкого кола родичів та свояків, а також певної соціальної спільноти. На третій стадії відбувається відокремлення від роду малої сім'ї, що за своєю структурою, функціями та устроєм нагадує рід у мініатюрі [19, с. 243].

У традиційному та сучасному фольклорі закладено цілий «банк» смислів, які обіймає концепт «рід». У процесі побутування вони структуруються за схемою

мономіфу «космос / хаос». Зважаючи на рамки наукової статті, означимо субконцепти зі знаком «мінус»: «Нема роду без виро́ду», «Ні роду, ні пло́ду» [20, с. 279]; «Дітей годуй, а торби собі готуй» [26, с. 191]; «Такий рід – хоч під лід», «Тільки й рідні, що лапті одні» [26, с. 198] і т.ін., що підлягають подальшому вивченню.

Фольклорні концепти як провідники інформації динамічні, підпорядковані не лише усталеним світоглядним нормам нації, а й культурним змінам. Залежно від історичних умов концепти можуть не лише розгортатися, долучаючи до свого семантичного поля нові смисли, але й згортатися, змінюючи своє смислове наповнення до протилежного. На сучасному етапі спостерігається нисхідна динаміка культурного концепту «рід». З появою фінансової безпеки та зникненням побутових проблем у світі набирає популярності синглізм, коли молоді люди свідомо обирають самотнє життя без потомства. Ця філософія частково впливає й на «зіркових» багатів-українців. Стійка тенденція руйнації традиційних українських сімей під впливом глобалізаційних процесів, розшарування населення, війни й еміграції також призводить до небажання укладати законні шлюби, до співжиття у громадських (цивільних) шлюбах, які в традиційному українському фольклорі звали «на віру» й маркували негативно. З початку російсько-української війни збільшується кількість неповних сімей, або ж сімей, які утримуються чи свідомо відмовляються мати дітей, стає нормою народження дітей поза шлюбом та усиновлення дітей-сиріт.

Попри це, з часів повномасштабного вторгнення спостерігаємо активну реконструкцію архаїчних напластунків фольклорного концепту «рід»: широке трактування сім'ї як держави Україна, активізація концепту «родина», субконцептів «нація», «українці», «село», «земля», «країна», тощо. У процесі тривалого побутування концепт «рід» здатен не лише змінюватися, а й постійно відновлювати забуті смисли й асоціації.

Висновки. Ми простежили семантичне наповнення концепту «рід» від міфологічного «родь», що становить його ядро, та стержневого концепту роду як групи людей, що походять від одного предка, поєднані родинними зв'язками, територією проживання, традиціями та культурною спадщиною. Семантичне поле концепту «рід» охоплює антропоморфні субконцепти («батько», «мати», «діти» та

ін.); узагальнені збірні субконцепти («свати», «свояки», «сусіди», «громада», «братство», «земляки», «краяни», «односельці» тощо); географічні культурні субконцепти («земля», «край», «село», «Україна» та ін.).

Зберігаючи центральну позицію, фольклорний концепт «рід» фокусує навкруг себе широке коло дотичних концептів, залучаючи їх до архіву національної концептосфери. Це концепти-поняття («правда», «сила», «воля» тощо); концепти на позначення спорідненості як простору («свій», «чужий», «далекий», «близький», «гість» тощо); загальнокультурні міфологічні концепти («доля», «Дерево Світу», «Дерево Роду»); релігійні концепти («Бог», «віра», «Райське дерево», «святі» тощо); астральні концепти («сонце», «місяць», «зорі», «дощик»); фітоморфні («яблуня», «явір», «дуб» та ін.); зооморфні концепти птахів, комах, тварин; скевоморфні (рукотворні концепти намету, двору, церкви). Така наповненість фольклорного концепту «рід» свідчить про його світоглядне значення, центральне місце у фольклорній концептосфері нації та продуктивність в українській культурі.

Зазначимо, що дослідження не вичерпує всіх аспектів розглянутої проблеми. Для повнішого опису концепту «рід» бажане подальше вивчення субконцептів, опозиційних до розглянутого, що позначають відсутність сім'ї, родини, віддаленість від роду, села, країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Борисенко В. Сімейна обрядовість українців ХХ – початку ХХІ століття. Київ, 2016. 256 с.
2. Борисенко В. Традиції і життєдіяльність етносу. На матеріалах святково-обрядово культури українців. Київ, 2000. 191 с.
3. Боряк О. Родинна обрядовість поліщуків (За матеріалами експедиційного дослідження). *Народна творчість та етнографія*. Київ, 2007. № 5. С. 59—64.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ, Ірпінь, 2004. 1440 с.

5. Гримич М. Звичаєво-правова культура. Українська етнологія: навчальний посібник. Київ, 2007. 400 с.
6. Жайворонок Віталій Знаки української етнокультури. Словник-довідник. Київ: «Твоя підпільна гуманітарка», 2006. 703с.
7. Жайворонок Віталій Українська етнолінгвістика. Нариси. Київ, 2007. – 261 с.
8. Золотослов. Поетичний космос Давньої Русі / Упорядкування, передмова та переклади Михайла Москаленка. Київ: «Дніпро», 1988. 293 с.
9. Календарно-обрядові пісні. Київ, 1987. 390 с.
10. Колодій Мирослава Проблеми дослідження концептів у сучасній когнітивістиці. *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах*. Київ, 2013. № 27. С. 391- 397.
11. Кольберг О. Покуття. Казки і небилиці. Том 3 / переклад Остапа Українця. Глибока, 2025. 581 с.
12. Кондратюк Олена Трансформація родинно-обрядової спорідненості впродовж ХХ століття. *Народознавчі зошити*. 2021. № 2 (158). С.262 – 277.
13. Кримський Аг. Звенигородщина. Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та діалектологічного / Відтворення з авторського макету 1930 р. Черкаси: «Вертикаль», 2009. – 438 с.
14. Кузьменко Оксана Фольклорний концепт: «за» і «проти» міждисциплінарної термінології. *Народна творчість та етнологія*. Київ, 2022. 2 (394). С. 43-50.
15. Кузьменко Оксана Фольклорний концепт: визначення терміна, структурні параметри та типи. *Народознавчі зошити*. Львів, 2018. №6 (144). С.1439-1447.
16. Мушкетик Леся Аксіологічні аспекти поняття рід / родина /крєвні в українському фольклорі. *Народознавчі зошити*. Львів, 2024. №3 (177). С. 670-678.
17. Петров В. Передхристиянські релігійно-світові елементи. Генеза народних звичаїв і обрядів / *Енциклопедія українознавства*. Загальна частина. Перевидання в Україні. Київ, 1994. с. 244-249.

18. Пісні родинного життя. Київ: «Дніпро», 1988. – 357 с.
19. Пономарьов Анатолій. Українська етнографія. Курс лекцій. Київ: «Либідь», 1994. 317 с.
20. Приповідки або українсько-народня філософія. Зібрав, підготував до друку та опублікував Володимир С. Плав'юк. Перевидання з оригіналу 1946 р. Едмонтон, Канада, 1998. Том I. 352 с.
21. Словарь української мови. Зібрала редакція журналу «Кієвская Старина». Упорядкував з додатками власного матеріалу Борис Грінченко. Київ, 1909. Томъ III. О-П. 506 с.
22. Собора Юлія. Поняття «концепт» та проблеми його порівняльного аналізу у фольклористиці. *Народознавчі зошити*. Львів, 2021. № 1 (157). С. 40-45.
23. Українські народні пісні, наспівані Д.Яворницьким. Пісні та думи з архіву вченого. Київ: «Музична Україна», 1990. 453 с.
24. Українська фольклористика. Словник-довідник / Укладання і загальна редакція Михайла Чорнопиского. – Тернопіль, 2008. – 448 с.
25. Українські приказки, прислів'я, і таке інше. Збірники О.В. Марковича та інших. Уклав М. Номис. Київ, 1993. 764 с.
26. Українські прислів'я та приказки. Київ: «Дніпро», 1984. 388 с.